

„Užburto kalno“ atbūrimas

(Tomo Mano romanas „Užburtas kalnas“ lietuviškai)

Nuo seno diskutuojama klausimu, ar įmanoma išverti poeziją, ir jeigu taip, tai kokie turi būti poezijos vertimai. Proza lyg ir laikoma lengviau išverčiamą. Tačiau ir prozos kūrinio vertimo į kitą kalbą galimybe kartais suabejojama. Apie tai kadaise yra rašęs Tomas Manas laiške vengrų literatui bei vertėjui J. T. Gemerui (*Jenő Tamas Gömöri*)¹. T. Manas įsitikinęs, jog meninės prozos vertimas, kaip ir lyrikos, yra neįmanomas ta prasme, kad vertimo procese suardomas originalo kalboje slypintis ritmas, dingsta subtiliausia niuansai, užuominos, neatpažistamai pasikeičia kūrinio dvasia. T. Manas paštebi, kad patys geriausi vertėjo norai bei sugebėjimai vis dėlto neapsaugo nuo kūrinio nuskurdimo, perteikiant jį kitos kalbos struktūromis, nors maža kas apie tai žino, išskyrus pačius vertėjus ir autorius. Tame pačiame laiške T. Manas cituoja savo romano „Lota Veimare“ vertėjos į anglų kalbą žodžius: *I am committing a murder* („Aš žudau“). Čia pat jis rašo, kad menkavertė proza netik lengviau išverčiamą į kitą kalbą, bet netgi dažnai vertimas tarsi praturtina kūrinį, suteikia jam naujų pozityvių bruožų, tuo tarpu aukštos meninės vertės kūriai dažniausiai nubranksta, nors esą ir išimčiu.

Visa tai nereiškia, kad T. Manas visiškai atmeta vertimo galimybę, paneigia jo prasmingumą. Priešingai, pripažindamas, kad vokiečiai visais laikais buvo entuziastingi vertėjai ir kad kai kurie ižymūs užsienio rašytojai, tokie kaip Ibsenas, Hamsunas, išgarsėjo visame pasaulyje būtent vokiškų vertimų dėka, T. Manas minėtame laiške palankiai atsiliepia ir apie „Užburto kalno“ vertimą į prancūzų kalbą, atliktą Moriso Beco (*Maurice Betz*): „Tai

¹ Mann Th. Briefe. 1948—1955 und Nachlese. Berlin u. Weimar, 1968, S. 239—240.

tikra mano romano transformacija į kitą kalbinę medžiągą, prancūziska ir drauge tokia vokiška knyga“.

Buvo pasigirdę ir daugiau balsų, tvirtinusiu, kad romanas „Užburtas kalnas“ neišverčiamas. Antai Švedijos akademijos narys Fredrikas Bekas (*Böök*) 1925 m. pranašavo, kad išversto į kitą kalbą „Užburto kalno“ bus neįmanoma skaityti („Svenska Dagebladet“, 1925.VIII.25). Tačiau dar nepasirodžius pirmajam vokiškam „Užburto kalno“ leidimui, paraleliai jau buvo rengiamas vengriškas šio romano vertimas, o iki 1956 m. pasirodo daugiau nei 20 „Užburto kalno“ vertimų į įvairiausias kalbas.

Lietuvių skaitytojai gana seniai, 1930 metais, susipažino su pirmuoju T. Mano romanu „Budenbrokai“ (1954 m. pasirodė antrasis romano vertimas į lietuvių kalbą); parašytas 1901 metais, šis romanas išgarsino tada dar jauno ir nežinomo rašytojo vardą. Paradoksalu, bet būtent už „Budenbrokus“ 1929 m. T. Manui buvo paskirta Nobelio premija, nors populiarumu pirmajį romaną jau buvo pralenkęs „Užburtas kalnas“. Svarstant Nobelio premijos kandidatūras, lemiamą vaidmenį vaidino minėtasis Stokholmo literatūros profesorius ir kritikas F. Bekas, kuris taip ir nepakeitė savo nuomonės apie „Užburtą kalną“. Pats T. Manas buvo įsitikinęs, kad Švedijos akademija klydo, nepripažindama „Užburto kalno“. Laiške Andre Židui (Andre Gide)² T. Manas tvirtina, kad vien kaip „Budenrokų“ kūréjas jis jokiu būdu nebūtų patekęs į Nobelio premijos kandidatų tarpą. Šio aukšto įvertinimo jis galėjęs susilaukti tik kaip „Užburto kalno“ autorius.

Po „Budenrokų“ lietuviškai „prabilo“ „Lota Veimare“ (1969, vertė Vyt. Petruskas), o jubiliejiniai 1975 m.—minint 100-iasias rašytojo gimimo metines—imtasi aktyviai versti T. Mano noveles, kurios ir pasirodė 1976 m. rinkinyje „Mirtis Venecijoje“ (vertė V. Drazdauskas). Ir štai pagaliau prieš skaitytojų „Užburtas kalnas“ lietuviškai³, romanas, kuris yra brandus T. Mano pasakojimo

² Žr. Mann Th. Briefe 1889—1930. Berlin u. Weimar, 1965, S. 331—332.

³ Manas T. Užburtas kalnas, t. 1—2. Iš vokiečių k. vertė Vyt. Petruskas. V., 1978. Toliau visos lietuviškos citatos iš šio leidinio, nurodant tik tomą ir puslapį.

stiliaus pavyzdys. Ar galima būtų, parafrazuojant paties autoriaus žodžius, pasakyti apie ši vertimą, kad tai lietuviška ir drauge labai vokiška knyga? Nesubékime kelti tokio klausimo, nes tarp germaniškos ir romaniškos kaimyninių šalių kultūros bei mentaliteto vis dėlto daugiau bendrumo negu tarp lietuviškos ir vokiškos, jau nekalbant apie didžiulį struktūrinį kalbų skirtumą. O individualus T. Mano stilius tuo ir pasižymi, kad Jame maksimaliai išnaudotos vokiečių kalbos stilistinės galimybės. Objektyvių sunkumų, salygojamų tiek vokiečių ir lietuvių kalbų struktūrinį skirtumą, tiek T. Mano individualaus stiliaus ypatumą, sumenkinti negalima. Jie egzistuoja, ir, vėl prisiminę T. Mano žodžius, turbūt nesuklysimė tvirtindami, kad geriausiai apie juos žino pats vertėjas, kuriam juo labiau turime būti dėkingi už kruopščiai atliktą milžinišką darbą, nes, užbégant į priekį, norisi pasakyti, kad turime aukšto meninio lygio „Užburto kalno“ vertimą į lietuvių kalbą.

Atsiriboję nuo nevaisingų ginčų apie vertimo prigimti — mokslas tai ar menas, — priimkime K. Ambraso-Sasnavo siūlomą apibrézimą: vertimo procesas — kūrybinis aktas, kurio metu vertėjas susipažsta su originalu, jį išanalizuoją, suvokia ir tada, išreiškęs kitos kalbos ženklais, vertimo tekste išlaiko nepakeistą semantinį variantą⁴. Čia kalbėsime apie meninį vertimą; naudodamiesi literatūros mokslo bei lingvistikos kategorijomis, paméginsime sugretinti du skirtingus grožinės prozos tekstus, sukurtus skirtinį kalbų ir jų nulemto skirtingo stiliaus priemonėmis.

Begalinėje ir nuolat augančioje literatūroje apie T. Maną rasime specialių studijų, skirtų „Užburtam kalnui“, ir vien paminėjus keletą jų — arba ir platesnių darbų, kuriuose svarbi vieta skiriama šiam romanui, — pasidarys aišku, koks daugiaplanis bei daugiareikšmis tai kūrinys. Rašoma apie romano intelektualumą, apie jo muzikinę struktūrą, apie mirties idėją, ryšį su romantizmu, apie laiko funkciją, apie rusiškąją temą, apie skaičių simbo-

liką⁵, — visa tai ir ne vien tai iš tikrujų rasime „Užburtame kalne“. Veikalas tėsia vokiečių literatūros tradicija, kaip auklėjamasis romanas (*Bildungsroman*), kaip V. J. Getės „Vilhelmo Meisterio“ antipodas; todėl visiškai pamatuota tampa sąsaja tarp Getės ir T. Mano, kuri tolimesniame Mano kūrybos kelyje stiprėjo, — apie tai kalba ne tik jau minėtas romanas „Lota Veimare“, bet ir virtinė straipsnių bei esė getiškajā tema. Getė T. Manui, kaip ir jo amžininkui H. Hesei, įkūnijo harmoningos egzistencijos idėją. „Užburtame kalne“ Getės įtaka jaučiama žanro pasirinkime ir paslėptose citatose. Štai čia iškyla vienas objektyvių sunkumų, verčiant romaną. Prasminga būtų apie tai kalbėti, jeigu turėtume lietuvių kalba visus Getės kūrinius, o dabar ne tiek svarbu, kaip lietuviškai perteikiamos šios „slaptos“ citatos — jų atpažinimas ne tik reikalauja didelės erudicijos, bet iš tikrujų įmanomas tik originalo kalboje. Galima tik paminti tiesioginį „Fausto“ citatos įjungimą į lietuvišką romano tekštą, ji šiame kontekste truputį „nepatogi“ — originale aišku, kad tai Žaltvykslės žodžiai, nes ten pats žodis Žaltvykslė (vok. *Irrlicht*) įkomponuotas į „Fausto“ tekštą:

*Allein bedenkt! Der Berg ist heute zaubertoll,
Und wenn ein Irrlicht Euch die Wege weisen soll,
So müßt Ihr's so genau nicht nehmen*

(p. 461)⁶

⁵ Baumgart R. Das Ironische und Ironie in den Werken Th. Manns. München, 1964; Halas E. Die Funktion der Zeit in „Zauberberg“. — In: Madl A., Györi J. Thomas Mann und Ungarn. Essays, Dokumente, Bibliographie. Budapest, 1977, S. 165—180; Hamburger K. Th. Mann und die Romantik. Berlin, 1932; Kasdorff H. Der Todesgedanke im Werke Th. Manns. — In: Form und Geist, Bd. 26. Leipzig, 1932; Koopmann H. Die Entwicklung des „intellektuellen Romans“ bei Th. Mann. Bonn, 1962; Peacock R. Das Leitmotiv bei Th. Mann. — In: Sprache und Dichtung, Bd. 55. Bern, 1934; Thieberger R. Der Begriff der Zeit bei Thomas Mann. Baden-Baden, 1952; Wegner M. Thomas Manns „Zauberberg“ und die russische Literatur. — In: Werk und Wirkung Thomas Manns in unserer Epoche. Ein internationaler Dialog. Berlin u. Weimar, 1978, S. 302—317; Zehnhoff A. W. Mythologische Motive der Siebenzahl in Thomas Manns „Zauberberg“. — Etudes germaniques, 33 Année, Avril-Juin 1978, Nr. 2, p. 154—172.

⁶ Mann Th. Gesammelte Werke in zwölf Bänden. Berlin u. Weimar, 1965. Bd. 2. Der Zauberberg. (Visos vokiškos citatos iš šio leidinio, toliau nurodant tik puslapį)

⁴ Ambrasas-Sasnava K. Vertimo mokslas. V., 1978, p. 11—12.

Tuo tarpu vertime prireikė paaiškinimo, vaidmens pavadinimo, kurio nėra originale ir kurio galbūt galima buvo išvengti, naujai išverčiant „Fausto“ eilutes. O darbar pono Setembrinio lapelyje atsirado, ko Jame neturėjo būti, nes tai, ką jis rašo, daugiau užuomina, o ne literatūrinė citata:

Žaltvykslė
... Tačiau šią naktį
Nuo burtų visas kalnas girtas bus,
Tad, jeigu manom pėdom pradésit sekти,—
Žiūrėkit,— nepakliūkit į vargus.

(352)

(A. Churgino vertimo pastarosios dvi eilutės tokios: *Tad jeigu aš nelygiai imsiu degti, / Perdaug nebūkit priekabus.*) Ir tos eilutės netinka į „Užburto kalno“ kontekstą, vietoje *manom pėdom*. arba *aš* čia turėtų būti *žaltvykslė*.

Kitos asociacijos su Gete slypi skyrių pavadinimuose — „Valpurgijos naktis“, kuria baigiasi lietuviškas pirmasis tomas, ir šeštojo skyriaus paskutinė dalis „Kaip kareivis, kaip narsuolis“ (originale „Als Soldat und brav“). Pirmasis sietinas su Getės, o antrasis su Guno „Faustu“ ir rodo, kad Joachimas Cimsenas yra šaunaus kario Valentino iš Guno operos parafrazė.

„Užburtas kalnas“, kaip auklėjamasis romanas, išyja gan neįprastą, artimą romantizmo poetikai pasakos formą. Egzistuoja analogija tarp Hanso Kastorpo „užbūrimo“ kalne ir pasakose, legendose dažnai pasitaikančių užbūrimų. Romane „užbūrimo“ iliuzija pasiekiamas skaičiaus „septyni“ variacijomis. Romanas padalytas į septynis skyrius, Hansas Kastorpas yra septintosios savo šeimos kartos atstovas, „burtų kalne“ jis „pramiega“ septynerius metus, ir autorius neslepia, kad tam skaičiui jis teikia magišką, mitologinę reikšmę: *Septynerius metus išbuvo Hansas Kastorpas pas tuos čia viršuje — dešimtainės sistemos šalininkams tai nepakankamai apskritas, bet vis dėlto geras, patogus skaičius, mistiškas ir vaizdingas, galį sakyti, laiko gabalas, malonesnis širdžiai negu koks sausas pustuzinis* (2, 409—410). Palyginę šį fragmentą su

originalu (*Sieben Jahre blieb Hans Castorp bei Denen hier oben — keine runde Zahl für Anhänger des Dezmalsystems, und doch eine gute, handliche Zahl in ihrer Art, ein mythisch-malerischer Zeitkörper, kann man wohl sagen, befriedigender für das Gemüt als etwa ein trockene halbes Dutzend;* 1001), suprasime turį adekvataus vertimo pavyzdį, kai vertimo kalbos priemonėmis atkurtą originalo nuotaika, o kalbine prasme — išlaikyta originalo forma. Tą nežymų lingvistinių perteklių, kuris atsiranda, verčiant į lietuvių kalbą T. Mano pasakojime taip dažnai pasitaikančius sudurtinius daiktavardžius bei būdvardžius, reikėtų laikyti norma, nes lietuvių kalba neturi tokių plačių sudurtinių žodžių darybos galimybų, kaip vokiečių kalba.

Paminėtieji skaičiaus „septyni“ variantai — tai tik akiavaizdžiausi autoriaus žaidimo magiškuoju skaičiumi atvejai. Daugeliu kitų atvejų tai tik užuominos, į kurias ne visada atkreipsime dėmesį. O kai kada, norint atrasti paslėptą skaičių „septyni“, tenka griebtis matematikos. Pavyzdžiu, Hansas Kastorpas vyko į „Berghofą“ trims savaitėms. Šis laiko tarpas vienoje vietoje apibūdinamas kaip *einundzwanzig Hochsommertage — dvidešimt viena viduvasario diena*, o dvidešimt vienas tai ne kas kita, kaip tris kartus septyni. Lemtingas pasivaikščiojimas, suaktyvinės herojaus ligą, išyksta po keturiolikos dienų nuo jo atvykimo (t. y. dukart septyni). Joachimas miršta septyntą valandą popiet, Setembrinio ir Naftos dvikova išyksta septyntą valandą ryto, o „burtų“ kalno „meilės deivė“ ponai Šoša gyvena septyntajame kambaryje, ir šiuo atveju „septyni“ — tai kabalistinis Veneros planetos skaičius. Šitaip, nuolat pasikartodama, savoka „septyni“ greta pirminės — mitologinio simbolio — reikšmės išyja ir muzikinės romano struktūros komponento, leitmotyvo, funkciją. Pasikartodama daugelyje vienkartinį sudurtinių naujadaru (pvz., *Sieben-Uhr-früh-Temperatur*), ši savoka savo svarba romano visumai komplikuoja vertėto užduotį.

„Burtų kalnas“ pakeičia laiko pojūti: čia nepastebimai prabėga septyneri metai, septynios savaitės praeina tar-

tum septynios dienos, o septynios minutės, laukiant termometro parodymų, trunka nepaprastai ilgai.

Laiko tema romane — ne vien žaidimas skaičiaus „septyni“ variacijomis nuo septynių minučių iki septynerių metų. Šios temos vystymasis susijęs su apmąstymais apie laiko relatyvumą bei prasmę, ir tokio pobūdžio pasakojime visada gausu abstrakčių sąvokų. Vokiečių kalbos specifika nulémé, kad tarp jų dominuoja sudurtiniai daiktavardžiai. „Užburtame kalne“ rasime ir nemažą T. Mano sukurtų naujadarų su pastoviu komponentu *Zeit*: *Zeitraum*, *Zeitsinn*, *Zeitform*, *Zeitspanne*, *Zeitbegriff*, *Zeitverhältnis*, *Zeitpunkt*, *Zeitmenge*, *Zeitabstand*, *Zeitdistanz*, *Zeiterlebnis*, *Zeitgeheimnis*, *Zeitwirtschaft*, *Zeitgegnerschaft*, *Zeitbefangenheit*, *Zeiterfahrungsmöglichkeit*, *Zeitorgan*. Paprastesnieji šių darinių verčiami, pasitelkiant kilminko linksnį, pvz., *Zeiterlebnis* (148) — laiko išgyvenimas (1, 116), *Zeitsinn* (150) — laiko pojūtis (1, 117), *Zeitablauf* (163) — laiko bégis (1, 127), *Zeitverbrauch* (346) — laiko eikvojimas (1, 265). Sudėtingesniais atvejais prieikia aprašinėjimo, pvz., *eine spielende aus dem Felde zu schlagende Zeitgegnerschaft* (274) — o įveikti tokį priešininką kaip valanda... (1, 210).

Laikas, kaip rašo pats T. Manas, šioje knygoje yra ne tik tema, bet ir pasakojimo elementas; laiko plotmė, grįsta kalbinės medžiagos specifika, lietuvių kalba sunkiai perteikiama. Ižangoje autorius žada skaitytojui pasakoti istoriją būtuoju laiku, kurį jis apibūdina kaip die *Zeitform der tiefsten Vergangenheit*. Lietuviškai šio apibrėžimo nepavyko perteikti lakoniškai ir išraiškingai: ...veiksmažodžio laikais, padedančiais apsakyti žilos praeities darbus ir veikalus. Lingvistinis perteklius akivaizdus, o preciziškumo, būdingo T. Mano formulavimui, nepasiekta. Nederėtų dėl to per daug priekaištanti vertėjui, nes šiuo atveju vokiečių kalbos, vokiečių gramatikos specifika jam buvo objektyvi kliūtis. Būtojo laiko, vadinauto epinio preterito, savitumai T. Mano prozoje, to epinio preterito išraiškos galimybės vokiečių prozoje apskritai ne kartą yra tapę specialių studijų ir net polemikos objektu. Pasakojimo stiliaus nagrinėjime greta epinio preterito minimas ir vadinasis istorinis prezensus (t.y.

esamasis laikas); perėjimai nuo preterito prie esamojo laiko T. Mano pasakojime néra atsitiktiniai, jie išplaukia iš pasakojimo struktūros, turi tam tikrą stilistinę vertę. Šiuo aspektu žiūrint, vertime randame ir nelaukto esamojo laiko pavartojimo atvejų, nors lietuvių kalbos struktūra nereikalauja tokio griežtumo bei tikslumo laikų vartojime.

T. Mano pasakojime esamasis laikas atsiranda tada, kai fiktyvus pasakotojas maksimaliai priartėja prie autoriaus, reiškia jo požiūri. Esamuoj laiku parašyti fragmentai visada yra apibendrinamosios reikšmės ir su visu pasakojimu tiesiogiai susiję. Kartais tai filosofinio pobūdžio pastabos, sentencijos, o kartais tiesioginis autorius kreipimasis į skaitytoją, apeliuojant į jo asmeninį patyrimą ir drauge žaismingai atgaivinant senąjį epinio pasakojimo formą, kai pasakotojas kreipdavosi į klausytojus.

Apibendrinamojo pobūdžio yra, pavyzdžiui, ši ištrauka: *Denn das ist ein Rausch, dem es um sich selber zu tun ist, und dem nichts unerwünschter und verbabscheuenswürdiger scheint als die Ernüchterung. Er behauptet sich auch gegen dämpfende Eindrücke, er lässt sie nicht zu, um sich zu bewahren* (324). Tai pastaba iš bendražmogiško patyrimo, su konkrečia romano situacija ji, be abejo, netiesiogiai susijusi, tačiau lygiai taip pat galėtų egzistuoti ir kitame kontekste. Sekančiame sakinje pereinama į Hanso Kastorpo būsenos aprašymą, drauge grįžtant prie epinio preterito. Vertime ši laikų kaita išsaugota, o esamojo laiko pavartojimas atitinka originalą: *Mat, tai toks svaigulys, kuris suinteresuotas pats savimi ir kuriam néra labiau nepageidaujamo ir bjauresnio daikto, kaip išblaivėjimas* (248).

Antrasis esamojo laiko vartojimo atvejis epiniame pasakojime — tai jau minėtasis autorius-pasakotojo išterpimas į pasakojimą, tarsi primenant skaitytojui savo egzistenciją: *Wir schildern Alltägliches; aber das Alltägliche wird sonderbar, wenn es auf sonderbarer Grundlage gedeiht* (331). — *Mes aprašinėjame kasdieninius dalykus, bet kasdienybė darosi nepaprasta, kai ji iškyla ant ne-*

paprasto pamato (1, 253). Tai taip pat adekvatus esamojo laiko pavartojimo atvejis originale ir vertime.

Trečiuoju atveju esamasis laikas įvedamas į pasakojimą, siekiant akcentuoti tam tikrą momentą, tarsi išryškinti jį, akivaizdžiai parodyti lyg vykstantį dabar, o ne praeityje (vokiečių kalboje egzistuoja terminas *Vergegenwärtigung* šiam stilistiniam reiškinui apibūdinti). Pavyzdys galėtų būti situacija, kai Hansas Kastorpas, pastebėjęs, jog besileidžianti saulė vargina poną Šošą, ryžtingai atsistoja, pereina per visą valgyklos salę ir, niekieno neprašomas, užtraukia užuolaidas, ir staiga, įsitikinės, kad poną Šošą apsaugota nuo saulės spinduliu, grįžta atgal į savo vietą (p. 330 — 1, 252). Analogiška situacija — kai Hansas Kastorpas praleidžia pro duris poną Šošą, imituodamas atsitiktinumą, nors veikimo planas apgalvotas iš anksto (329 — 1, 251—252).

Dar vienu atveju sutampa esamojo laiko vartojimas originale ir vertime. Tai nepasakyta tiesioginė kalba (*unausgesprochene direkte Rede*), stilistinė struktūra, artima menamajai kalbai, bet dar nepakankamai nutolusi nuo tiesioginės kalbos. Tekste ji išskiriama kabutėmis ir įvedama kalbos bei mąstymo veiksmažodžių — *verba dicendi* (žr. 184—1, 240—241).

Esamasis laikas vertime atrodo nepakankamai motyvuotas, kai jis vartojamas vietoj lietuviško būtojo dažnio. Originale esamasis laikas mums tarsi sustabdomyčiai reikšmingą akimirką. Net jeigu herojus ne vieną kartą sugebėjo „netikėtai“ susitikti tarpdury su ponia Šošą, kad galėtų ją praleisti, ne tų susitikimų dažnumas, o jų svarba išryškinama laikų kaita. Tais atvejais, kai kalbama apie sanatorijos gyvenimo rutiną, apie tam tikrą ritualą, kuris kartojasi kasdien, originale būtasis, o vertime kai kada pasirodo esamasis laikas, nors perėjimas nuo būtojo prie esamojo netikėtas ir nepamatuotas: <...> *Net priešingai: guléti buvo nepalyginti smagiau, tai buvo, tiesiai sakant, maloniusia gyvenimo padėtis, kurią kada nors turėjo progos išméginti, ir šios nuomonės negalėjo paveikti tai, kad kažkoks rašytojas ir karbonaras tokią gyvenimo padėtį kandžiai pavadino „horizontalia“.* Ypač patenkintas ta padėtimi jaučiasi Hansas Kastorpas

vakarais, kai ant stalelio šalimais dega lemputė, jis guli, apsiklojės antklodėmis, traukdamas vėl pagardėjusią „Mariją Mančini“, ir megaujasi sunkiai nusakomais čionykyčių šežlongų patogumais... ir t. t. (1, 179—180). O tos pačios pastraipos pabaigoje pasirodo ir būtasis dažninis laikas, kuris, manytina, čia nuo pat pradžių būtų geriau tikės. Panašiai yra ir p. 210—211: *Paskui Joachimas atsisveikina ir eina į valgyklą. Hansui Kastorpui atneša vakarienę į kambarį. Slénis jau seniai šešelių užklotas, ir, kol Hansas Kastorpas valgo, baltame kambarysti vis labiau temsta <...>* Štai ir vakaras, o juk ką tik dar buvo rytas. Susmulkinta ir dirbtinai sutrumpinta diena jam stačiai sutrupėdavo tarp pirštų ir pražūdavo, kaip jis pamatydavo linksmai nustebės arba bent susimastęs, nes tuo baisėtis jo amžiuje dar nederėjo. Jam tik atrodė, kad jis „vis dar“ žiūri į tas sutemas (plg. originalą: Joachim verabschiedete sich zur Mahlzeit. Das Essen wurde gebracht. Das Tal hatte sich längst mit Schatten gefüllt, und während Hans Castorp ab, dunkelte es zusehends im weißen Zimmer. Er saß <...> Es war Abend — nachdem es eben noch Morgen gewesen. Der zerkleinerte und künstlich kurzweilig gemachte Tag war ihm buchstäblich unter den Händen zerbröckelt und zunichte geworden, wie er mit heiterer Verwunderung oder allenfalls nachdenklich bemerkte; denn Grauen hiervor war seinen Jahren noch fremd. Ihm war nur, als blicke er „immer noch“ (274—275).

To paties principio laikomasi ir scenoje, aprašančioje Hanso Kastorpo ir atvykusio jo „gelbėti“ dėdės Džeimso Tinapelio vakarienę. Du sakiniai kažkodėl išskiriami iš pastraipos, pavartojant juose esamąjį laiką. Tai néra itin reikšmingi sakiniai, ir netikėtai įvestas esamasis disonuoją su čia pat vėl įsitvirtinančiu būtuoju: *Ir štai jie sėdi prieš kits kita, ant pakylos, maloniai pakūrentame restorane. Nykštukė vikriai su k a s i apie juos, ir Džeimsas užsakė butelį burgundinio, kurį jiems atnešė pintinėlėje. Jie susidaudžė, ir maloni šiluma pasklidio visame kūne...* (2, 100). Originale visur preteritas: *Und so saßen sie denn im behaglich erwärmten Restaurant einander gegenüber, an erhöhtem Platz. Die Zwergin bediente sie*

hurtig, und James ließ eine Flasche Burgunder kommen, die, in einem Körbchen liegend, aufgestellt wurde. Sie stießen an und ließen sich von der milden Glut durchrinnen... (608).

Ypač nepamatuotas atrodo veiksmažodžio laiko paskaitimas tame pačiame sakinyje: *nykštukė sukas...*, ir *Džeimsas užsakė*. Skirtingai nuo aukščiau nurodytų situacijų, lietuvių kalbos būtasis dažnis laikas čia netinka, o esamas pernelyg komplikuoją sakinį. Todėl šiuo atveju tikslingiausia būtų buvę nenukrypti nuo originalo.

Nederėtų teigt, kad vertėjas visada turi griežtai laikytis originalo laikų vartojimo ir kaitos. Tiesiog aukščiau minėtuoju atveju būtasis dažnis būtų perteikęs pasikartojimo, monotoniškumo įspūdį ir nekontrastuotų su būtuoju laiku, kaip tai atsitinka, įvedus esamąjį laiką. O kartais nukrypimas nuo originalo pasiteisina. Apmaštymai apie gyvybę originale (390—391) pateikiami preteritu, todėl kad tai yra menamoji kalba, o vokiečių kalboje menamoji kalba visada reiškiama preteritu, kuris tada praranda būtojo laiko reikšmę ir dažnai gali būti vartojamas esamojo arba net būsimovo laiko reikšme. Lietuvių kalboje tokią griežtų taisyklių nėra, todėl čia visiškai priimtinės ir esamasis laikas. Palyginkime pradžias trijų pastraipų, perteikiančių herojaus minčių eiga: *Was war das Leben? Man wußte es nicht. Es war sich seiner bewußt, unzweifelhaft, sobald es Leben war, aber es wußte nicht, was es sei* (390). — *Kas yra gyvybė?* *Mes to nežinome. Ji įsisąmonina pati save, be abejo, kai tik tampa gyvybe, bet nežino, kas ji yra* (1, 298); *Was war das Leben? Niemand wußte es. Niemand kannte den natürlichen Punkt, an dem es entsprang und sich entzündete* (391). — *Kas gi yra gyvybė? Niekas to nežino. Niekas nežino to natūralaus taško, kuriame ji atsirado ir išžiebė* (1, 299); *Was war also das Leben?* (392). — *Taigi, kas gi yra gyvybė?* (1, 299).

T. Manui galbūt daugiau negu kuriam nors kitam šiuolaikiniams rašytojui kalba yra ne vien vaizdavimo priemonė, bet ir vaizdavimo objektas. Todėl savitas ir nepaprastai svarbus yra pasakotojo vaidmuo; „Užburto kalno“ įžangoje T. Manas pateikia tokį opinio pasakoto-

jo apibūdinimą, kuris vėliau kritinėje literatūroje apie T. Maną tapo beveik apibréžimu: *für den Erzähler, den rauenden Beschwörer des Imperfekts* (5). Ši junginį turbūt galima laikyti neišverčiamu, nors prasminiu atžvilgiu vertėjas perteikė jį tiksliai ir išradinai: *pasakotojui, kuris, šníbždédamas burtažodžius, stengiasi prikelti būtuosius laikus* (1, 5). Toks prasmės perteikimas aprašant nesukoncentruoja skaitytojo démesio ties savoka *pasakotojas* — per daug čia papildomos informacijos. Juo labiau neįmanomas yra tokio išplėsto aprašymo panaudojimas apibréžimo reikšme, charakterizuojant T. Mano-pasakotojo savitumą. Beje, savoka *Vergangenheit* lyg ir neturi vertime pastovaus atitikmens. Gerai tai ar blogai? Sunku tvirtinti kategoriškai, — įvairūs variantai padeda išvengti monotoniškumo, bet kartais pasigenčiame precizijos.

Tikslaus atitikmens neturi ir dar viena abstrakti savoka, svarbi tiek šio romano, tiek visos T. Mano kūrybos koncepcijai. Tai savoka *Geist*, turinti labai įvairialypę prasmę. Vertėjas šiuo atveju vėl susiduria su objektyviais sunkumais, nulemtais kalbų specifikos, ir pasirenka teisingą kelią, siekdamas perteikti visą daugiareikšmės savokos semantinę įvairovę. Pažiūrėkime, kokie atitikmenys priklausomai nuo konteksto siūlomi lietuvių kalboje savokai *Geist*.

Irgend jemand muß Geist haben (85) — *Kažkas turi šmaikštėsnį žodį tarti* (1, 68);

... *da Sie offenbar Geist besitzen* (139) — *nes Jums, matyt, netrūksta proto* (1, 109);

geistige Rückneigung (140) — *intelektualinis poreikis grižti...* (1, 110);

... *und aller geistigen Verirrung Anfang ist* (142) — *duoda pradžią visoms protinėms klaidoms* (1, 110);

da er geistig dilettiert (142) — *kad jis yra protinis diletantas* (1, 111);

die Vergeistigung (145) — *sudvasinimas* (1, 111);
geistig zu ehren (142) — *dvasinė vertybė* (1, 110);

geistig scheiden (286) — *proto skirti* (1, 219); plg. *vor dem Tribunal der Vernunft* (206) — *proto tribunolas* (1, 158), taigi „protas“ — *Vernunft*;

vor seinem Geist leuchtete die Gewißheit (335) — *jis buvo šventai įsitikinės* (1, 256); (šiuo atveju *Geist* neturi jokio atitikmens);

seines bescheidenen Geistes (294) — *jouklios sielos* (1, 224); *plg. seine Seelenkräfte* (335) — *jo dvasinės jėgos* (1, 256); *es ist vielmehr etwas Seelisches* (148) — *tai veikiau kažkas dvasiška* (1, 115); čia nebéra skirtumo tarp *Geist* ir *Seele*, nes abi sąvokos perteikiamos liet. „*dvasia*“, tuo tarpu kitoje vietoje *Seele* (355) — „*siela*“ (1, 271);

vor dieser geistigen Haltung (315) — *tokios intelektualinės pozicijos* (1, 241);

dem Ungeist (315) — *nesveika mastysena* (1, 241);

Antithese von Körper und Geist (355) — *kūno ir dvasios antitezė* (1, 271);

pabaigai ilgesnė išstrauka, kurioje sąvokos *Geist* varojimas itin sudėtingas — *Man muß ihn verachten, sofern er als Prinzip der Schwere und der Trägheit sich der Bewegung zum Lichte entgegensemmt, ihn verabscheuen, sofern er gar das Prinzip der Krankheit und des Todes vertritt, sofern sein spezifischer Geist der Geist der Verkehrtheit ist, der Geist der Verwesung, der Wollust und der Schande* (357). — *Ji reikia niekinti, jei jis, kaip sunkumo ir inertiskumo pradas, priežinasi žengimui į šviesą, juo bjaurėtis, jei jis atstovauja ligos ir mirties pradui, puvimo, gašlumo ir gėdos dvasios...* (1, 273).

Kaip matyti iš pavyzdžių, sąvokos *Geist* prasmė perteikiama lietuvių kalba žodžiais *dvasia*, *protas*, *intelektas*, *siela*, *širdis*, *mastysena*, *samojis* (nors „*siela*“ — vok. *Seele*, „*protas*“ — *Vernunft*, *Verstand* ir pan.).

Jau pacituotos išstraukos rodo — nors to dar nebuvo akcentuota šiame straipsnyje,— kokių problemų vertėjui kelia sudurtiniai žodžiai. T. Mano kūrybos tyrinėtojai ne kartą yra pažymėję jo nepaprastą išradingumą bei novatoriškumą, sudarant naujus žodžius ir žodžių junginius⁷, tai vienas ryškesnių T. Mano individualaus sti-

⁷ Mater E. Zur Wortbildung und Wortbedeutung bei Thomas Mann. Vollendung und Größe Thomas Manns. Beiträge zu Werk und Persönlichkeit des Dichters. Halle (Saale), 1962, S. 142—143.

liaus savitumą. Reikia pastebėti, kad T. Mano vartojamos stilistinės struktūros visada yra subtilios, su daugeliu niuansų, vadinas, — nelengvai perteikiamos kita kalba.

Skaitydami „Užburtą kalną“, nemaža surasime tokį sunkiai išverčiamą, o kartais ir visai neišverčiamą, tik aprašymo būdu perteikiamą, junginių: *die Frage seiner Mittelmäßigkeit oder Mehr-als-Mittelmäßigkeit* (51) — *klausimas, ar jis yra „vidutinybė“ ar daugiau negu vidutinybė* (1, 48); *ein Frei-Luft-Beruf* (50) — *profesija, leidžianti daug laiko būti ore* (1, 42); *Gala-Lust-und Parade-mahl* (271) — *iškilmingi, prašmatnūs, paradiniai pietūs* (1, 208); *auf einem Nachmittagsrundgang* (272) — *popiet vi-zituodamas* (1, 208); *solche Raschlebigkeit* (232) — *toks gyvenimo tempas* (1, 178); *das Wetter war spottischlecht* (201) — *oras buvo kaip tyčia prastas* (1, 155); *die Wiederverwandlung der Krankheit* (185) — *kaip liga vėl gali pavirsti* (1, 143); *als letztes Begeisterungsmittel* (162) — *kaip kraštutinė priemonė entuziazmui sukelti* (1, 126); *Liebe als krankheitbildende Macht* (166) — *meilė kaip galia, sukelianti ligas* (1, 129); *das unbedingt Achtungswerteste* (80) — *kaip į labiausiai gerbtiną dalyką* (1, 42); *schicksalblickender Schrägaugen* (675) — *fatališkų, požvairių akių* (2, 153); *des nicht einmal Feindseligen, vielmehr des Gleichgültig-Tödlichen* (672) — *net ne priešiskumu, veikiau mirtinu abejingumu* (2, 150).

Visais atvejais — ar sudurtinis žodis išskaidomas į komponentus, ar jis perteikiamas vienu adekvaciū lietuvių kalbos žodžiu, ar aprašomas šalutiniu sakiniu, ar paaiškinamas dalyvine grupe — visais atvejais pati sudurtinio žodžio kategorija vertime išnyksta, ir su tuo tenka taikytis, nes substantyvinis vokiečių kalbos ir verbalinis lietuvių kalbos pobūdis teikia skirtingas išraiškos prie-mones. Kai kada kalbos specifika verčia aukoti stilistinius niuansus, pvz., frazeje *wenn sie sich ihn als hoffnungslos, aussichtslos und ratlos heimlich zu erkennen gibt* (48) — jeigu ji leidžia jam slapta ižvelgti, kokia ji beviltiška, nieko nežadanti ir bejégė (1, 39): vertime ne tik atsiranda šalutinis sakinys, bet ir dingsta stilistiniu požiūriu ne visai bereikšmis paskutiniojo visų trijų žodžių komponento (-*los*) pasikartojimas.

Nemažai sunkumų turėjo iškilti vertėjui, perteikiant sudaiktavardintas konstrukcijas, kurias itin dažnai vartoja T. Manas. Dažniausiai tai abstrakčios sąvokos; tik nedaugeliu atvejų ir lietuvių kalba čia pavartojamos substantyvacijos, pvz., *Dumpfsinn, Beharrung, Untätigkeits, knechtischen Stillstand* (164) — bukumą, inerciją, neveiklumą, vergišką sustingimą (1, 127); *das Unheimliche, Widerorganische und Lebensfeindliche* (677) — tai turėjo kažkokio kraupumo, antiorganiskumo ir priešiškuo (2, 155); *Interessantheit und Neuheit des Gehaltes* (148) — turinio įdomumas ir naujumas (115); *Wuchern, Sichtentfalten und Gestaltbildnen* (393) — klestėjimas, vystymasis ir formavimasis (1, 300); *diese Freigebigkeit, diese barbarische Großartigkeit im Zeitverbrauch* (346) — tas laiko nešykštėjimas, tas barbariškas jo eikvojimas (1, 265); *Deutlichkeit, Greifbarkeit* (174) — artumas, materialumas (1, 134).

Vis dėlto dažniausiai verbalinis lietuvių kalbos pobūdis diktuoja daiktavardžio keitimą veiksmažodžiu: *eine Erkältung, Ernüchterung und Abspannung von Hans Castorps Natur* (334) — ataušino, prablaivė Hanso Kastorpo organizmą, atleido įtampą (1, 255); ... dessen Akklimation in der Gewöhnung darin bestand, da er sich nicht gewöhnte (685) — kuris, aklimatizuodamas, pripranta prie to, kad negali priprasti (2, 160); *das Sein des eigentlich Nicht-sein-Könnenden* (392) — egzistavimas to, kas, tikrai sakant, negali egzistuoti (1, 300).

Atskirais atvejais daiktavardinės konstrukcijos keičiamos būdvardinėmis: *daß sie dem Zeitablaufe auch eine ganz eigentümlich lebensvolle Messung, Wachheit, Geist und Kostbarkeit verleiht* (163) — kad ji savotišku gyvu matavimu laiko bėgi daro budrų, dvasingą ir brangą (1, 127); *Geistesschlichtheit* (710) — dvasiškai paprassta (2, 180).

Originalo ritmika pažeidžiama, kai vietoje dviejų sintaksiniu bei gramatiniu poziūriu lygiaverčių komponentų atsiranda aprašomoji konstrukcija: *ins Nichtsgeheure, für Nichts-Gutstehende* (678) — į rūstų pasaulį, nieko gero nežadantį (2, 155).

Būtinybė aprašinėti neišvengiamai veda į didesnį ar mažesnį lingvistinį perteklių: *Das sang der Großstädter* (347) — taip dainavo poetas, gyvenęs dideliame mieste (1, 265); *Der Bildungsreisende* (933) — keliauninkas, važinėjantis lavinimosi tikslais (2, 356).

Atrodo, galima padaryti išvadą, kad, verčiant į lietuvių kalbą daugiakomponenčius T. Mano sudurtinius žodžius, dažniau atsiranda lingvistinis perteklius, negu semantiniai praradimai, jeigu taip galima pavadinti atvejus, kai vienas kuris nors daugianario žodžio komponentas lieka neperteiktas, pvz., *der ungeheuren Unbeholfenheit, Langsamkeit, Be harrung strägheit und Kraft der Materie* (716) — baisaus materijos neranguamo, létumo, inertiškumo (2, 184); išskirtajame darinyje neatspindėta lieka komponento -kraft reikšmė. Vienas kitas toks atvejis, kai vertėjas susiduria su iš tikrujų neišsprendžiamu uždaviniu, netgi paryškina Vyt. Petrausko sugebėjimą su didele auguma tokią sunkių uždavinį susidoroti.

Naujomis kalbinėmis priemonėmis vėl atkuriamą ritminę T. Mano prozos struktūra: *eine Verjüngung, Verstärkung, Verlangsamung unseres Zeiterlebnisses* (148) — padedas atjauninti, sustiprinti, sulėtinti mūsų laiko išgyvenimą (1, 116); *an seinem Erbleichen und Erröten* (340) — čia rausta, čia blykšta (1, 260); daiktavardžius pakeitę veiksmažodžiai, čia turi pasikartojančius komponentus (pirmuoju atveju), sintaksinės konstrukcijos paralelizmas (antruoju atveju) yra ritmikos kūrimo priemonės, tolygios pavartotoms origine.

Neką lengviau versti į lietuvių kalbą sudurtinius būdvardžius, juoba kad dažnai tai — vienkartiniai naujadarai. Neišverčiamo junginio pavyzdys galėtų būti *hochherzigzügellos — kilniasi ir nesivaržydamas*. Plataus aprašymo prireikė ir šiuo atveju: *die menschenfreundliche Vorurteilslosigkeit — tokį žmonišką poelgi, kuriam buvo svetimi bet kokie prietarai*. O štai priešingas atvejis — ekonomiškiai pasakyta lietuviškai: *kraft einer febrilen Geistesgegenwart, die er segnete* (342) — laimindamas karštligės pažadintą nuovokumą (1, 261), nors nuovokumas gal ir ne visiškai adekvatus sąvokai *Geistesgegen-*

wart. Daugeliu atvejų kelių būdvardžių sankaupa išardoma, jie sugrupuojami — *dieser blechernfriedliche, einfältig-musikalische Laut* (358) — metaliniai ir taikūs, nauvūs ir melodangi garsai (1, 274), — arba jiems perteikti ieškoma kitų kalbinių formų: *der selbstempfindlich-reizbar gewordenen Materie* (392) — émusios justi save ir dirgilių materijos (1, 300); *ein heimlich-fühlſames Sichregen* (393) — slaptas ir juslus savaiminis judėjimas (1, 300); kartais su semantiniu nuostoliu — *mit süß-schmerzlich-genauer Not* (392) — kas tiktais saldžiai ir skausmingai balansuoja (1, 300); įsigilinus aišku, jog prarandame ne tiek informaciją, kiek poetinį žavesį, kurį skleidžia vienkartinis T. Mano naujadaras.

Adekvataus stilistiniu požiūriu vertimo, pasitelkiant kitos kalbos priemones, pavyzdys galėtų būti tokia išstrauka: *Soweit die Pathologie, die Lehre von der Krankheit, der Schmerzbetonung des Körpers, die aber als Betonung des Körperlichen, zugleich eine Lustbetonung war* (406). — *Taip kalbėjo patologija, moksłas apie ligas, apie kūno skausmo a k c e n t a v i m q, kuris a k c e n t u o d a m a s kūniškumą, kartu a k c e n t u o j a ir malonumą* (1, 310); lietuviškame variante vietoje tris kartus pasikartojančio daiktavardžio *Betonung* pasirodo dalyvis ir veiksmažodis, bet pasikartojimo efektas lieka.

Kitu atveju ritmika, atsiradusi originale dėl tam tikro simetriško sąvokų sugrupavimo, vertime neišlaikoma, kai vertėjas pasirenka visai kitokias kalbines formas: *das Ergrauen und Erscheinen, das Hervortreten und Entschleiertwerden der Dinge* (289) — kaip pamažu eina pilkyn ir šviesyn kambarys, kaip ima ryškėti ir mesti tamso skraistę daiktai (1, 222); ritmika iš dalies atstatoma kitokių sintaksinių konstrukcijų simetrišku sugrupavimu.

Perskaičius „Užburto kalno“ originalą, gali kilti įspūdis, kad vokiečių kalboje sudurtinių žodžių darybos galimybės labai plačios. Tas įspūdis pasiodys esąs teisingas — teoriškai galimybės yra neribotos, ir T. Manas jomis naudojas. Sudurtiniai žodžiai ne vien praturtina kalbą, bet ir pasižymi išraiškingumu. Žinoma, ne visų jų stilistinė vertė vienoda, vienkartiniai, tik tam tikrame kontekste suprantami naujadarai stilistiskai išraiškingesni už

jau žodynų įteisintus sudurtinius žodžius, bet i lietuvių kalbą išversti tiek vienos, tiek kitus nelengva. Determinutiviniai sudurtiniai daiktavardžiai dažniausiai verčiami, pasitelkiant kilmininko linksnį; kopuliatyviniai išardomi i jų sandus, ir dažnai daiktavardžių vietoje atsiranda analogiškos reikšmės veiksmažodžiai; juo daugiau komponentų turi sudurtinis žodis, tuo sunkiau jį perteikti, tokiais atvejais atsiranda dalyvinės grupės arba šalutiniai sakiniai. Vertėjas optimaliai panaudoja lietuvių kalbos galimybes, ieškodamas prasminių ir stilistinių atžvilgiu adekvačių konstrukcijų, galincių perteikti originalo mintį bei dvasią. Ir dažniausiai Vyt. Petrauskui tai pavyksta.

Bet T. Mano stilių charakterizuojama ne vien sudurtinių žodžių gausumas — jų funkcionalus panaudojimas yra dar viena rašytojo individualaus stiliaus ypatybių. Tam tikri sudurtiniai žodžiai tampa kūrinio leitmotyvo dalimi. Pasakojimo eigoje jie varijuojami, išgyja naujų komponentų, išsaugodami pastovų branduoli. Štai čia vėl vertėjui tenka įveikti iš tikrujų didelius sunkumus, norint išsaugoti leitmotyvą.

Tas pat pasakyta ir apie kitą T. Mano pasakojimo stiliaus bruožą — tikslaus, taiklaus apibūdinimo siekimą. Šis procesas atsispindi pasakojime, tampa jo dalimi, rašytojas skaitytojo akivaizdoje ieško kuo tikslesnio, išraiškingesnio žodžio, ir tame procese jis dažnai kuria sudurtinius naujadarus.

Pavyzdžiu, i leitmotyvą, charakterizuojantį Hansą Kastorą kaip civilį, skirtingai nuo jo karinės tarnybos ištroskusio pusbrolio Joachimo, jeina keturi sudurtiniai daiktavardžiai: *Zivilpublikum, Zivilgefühle, Zivilisten-brust, Zivilberuf*. Visais leitmotyvo panaudojimo atvejais nekintantys komponentai yra *Zivilist, zivil*. Lietuvių kalboje atsisakant sudurtinių žodžių, sunku išsaugoti leitmotyvo branduoli, o adekvatus vertimas to reikalauja.

Dar problemiškesnis už ką tik minėtajį yra Marusios leitmotyvas, kuris grindžiamas sudurtiniais ir kita kalba itin sunkiai perteikiamais daiktavardžiais; visų jų branduolys yra komponentas *Apfelsinen-*, arba *Orangen-*. Pradžioje viena detalė — Marusios nosinaitė skleidžia apel-

sinų kvapą (... das ein Apfelsinenparfum ausströmte). Šis konstatavimas leidžia atsirasti sudurtiniams daiktavardžiui *Apfelsinentüchlein*, kuriame jungiasi du Marusios leitmotyvinės charakteristikos momentai — *Tüchlein* ir *Apfelsinenparfüm* (*Orangenparfüm*; taip pat *Orangentüchlein*). Leitmotyvui vystantis, atsiranda naujų darinių. *Apfelsinenatmosphäre* tai jau apibendrinimas, tai simbolinis Marusios įtakos Joachimui perteikimas. Naujų sudurtinių daiktavardžių kūrimą, vystant leitmotyvą, nulemia sintaksinis vokiečių kalbos žodžių darybos pobūdis. Šiuo konkretiu atveju nauji dariniai kuriami tam tikro konteksto ribose, remiantis retrospekyviniais ryšiais su leksikos elementais. Todėl i leitmotyvą įeinančių tam tikrų žodžių ar jų komponentų pasikartojimą būtina išsaugoti ir vertimo tekste. Juos verčiant kiekvienu atveju skirtinės, prasmės perteikimas nenukentėtų, bet būtų pažeista muzikinė kūrinio sandara. Marusios leitmotyvo lietuviškame vertime visur išsaugojanas pagrindinis komponentas — „apelsinų kvapas”, — bet variantų mažiau, ir tokie sudurtiniai daiktavardžiai, kurie vokiečių kalboje atsiranda kaip leitmotyvo vystymo rezultatas (*Apfelsinentüchlein* ir *Apfelsinenatmosphäre*), lietuviškai perteikiami aprašant. Lietuviškai mes turime tokias leitmotyvo variacijas: *apelsinų kvepalais dvelkianti nosinaitė* (1, 85; 2, 213); *apelsinų kvepalai* (1, 162); *apelsinais dvelkianti nosinaitė* (1, 162); *apelsinų kvepalų atmosfera* (2, 213).

Leitmotyvai „Užburtame kalne“ nevienodo sudėtinumo ir nevienodos svarbos, be to, ne kiekvieną pažodinį arba ne visiškai pažodinį pasikartojimą galima laikyti leitmotyvu. Tačiau jeigu ta pati frazė beveik pažodžiui kartojasi kelis kartus, tai niekada nebus atsitiktinumas; pasikartojimą reikia suvokti T. Mano prozos kontekste kaip kūrinio muzikinės sandaros elementą. Štai keli pavyzdžiai. Vienu atveju kalbama apie kalnų orą, kuris ne tik gydo, bet gali ir sukelti ligą: *Also die Luft hier bei uns, die ist gut gegen die Krankheit, meinen Sie, nicht wahr? Und das ist auch so. Aber sie ist auch gut für die Krankheit, <...> sie fordert sie erst einmal, sie revolutioniert den Körper, sie bringt die latente Krankheit zum Ausbruch...* (260) — Taigi čionykštis oras labai pa-

dėda kovoti su liga, jūsų manymu, ar ne? Bet jis taip pat yra palankus ligai, <...> iš pradžių ją skatina, kursto organizme revoliuciją, padeda ligai išsiveržti iš latentinio periodo... (1, 199). Tai rūmų tarėjo Berenso žodžiai. O antrą kartą jie skamba jau Kastorpo lūpose, demonstruodami jo sugebėjimą perimti, išisavinti visą tą išmintį, kurią skleidžia jis veikiantys pedagoginiai autoritetai: ... denn die Luft hier ist ja nicht nur gut gegen die Krankheit, sie ist auch gut für die Krankheit, manchmal bringt sie sie erst zum Ausbruch... (279) — Mat čionykštis oras palankus ne tik kovoti su liga, bet ir ligai vystytis, kartais jis padeda jai ir prasiveržti... (214). Vertime abi frazės pakankamai susišaukia, semantinis ir leksinis pasikartojimas akivaizdus. Kitu atveju kalbama apie labai svarbių Hansui Kastorpui „kirgiziškų“ Pribislavo Hipės ir Klavdijos Šoša akių spalvą: *diese schmal und <...> schlechthin zauberhaft geschnittenen Kirgisenaugen, deren Farbe das Graublau oder Blaugrau ferner Berge war, und die zuweilen, bei einem gewissen Seitenblick, der nicht zum Sehen diente, auf eine schmelzende Weise völlig ins Schleierig-Nächtige verdunkeln konnten...* (209) — ...akys — siauros ir <...> tiesiog žavingai kirgiziškai prakirptos, mėlynai pilkos ar pilkai mėlynos, tolimų kalnų spalvos, akys, kurios, kai pažvelgia į šoną, bet ne tam, kad ką nors pamatytu, tuoj ima blėsti ir tarsi trauktis nakties tamsos šydu (1, 160—161). Tai pilniausias leitmotyvo variantas. Toliau pasakojime nuolat pasirodo šio leitmotyvo fragmentai. Juos perteikiant, būtina tiek nenutolti nuo išplėstinio pirmojo aprašymo, kad jo variacijos būtų atpažįstamos. Kai kada to pasiekiamas: ... *Clawdia Chauchat — schlaff, wurmstichig und kirgisenaugig...* (229) — *Klavdija Šoša — suglebusi, ligos pakasta, kirgizės akimis* (1, 176) — ir kai kuriais kitais atvejais. Bet antrajame tome, kur leitmotyvo atgaivinimas ypač svarbus, nes jis padeda sutvirtinti romano struktūrą, neleidžia jam suirti į fragmentus,— antrajame leidinio tome nuo leitmotyvo pagrindo nutolstama: *Es erinnerte ihn an das Licht und die Farbe gewisser Augen, schicksalblickender Schrägaugen, die Herr Settembrini vom humanistischen Standpunkt aus verächtlich als*

„Tatarendschlitz“ und „Steppenwolfslichter“ bezeichnet hatte... (675) — Ji priminė jam tam tikrų akių šviesą ir spalvą, fatališkų pozvairių akių, kurias ponas Setembri-nis, laikydamasis humanistinio požiūrio, niekinamai pa-vadino „totoriškais plyneliais“ ir „vilkų akių stepėje ži- burėliais“... (2, 153). Nekalbant jau apie neišverčiamus darinius *schicksalblickender Schrägaugen* ir *Steppenwolfs-lichter*, ne visiškai tikslus atrodo apibūdinimas „požvai-rių akių“.

Lygiai taip pat sudėtinga adekvačiai perteikti vertime taiklaus žodžio ieškojimo procesą bei to proceso rezultatą. Ypač rezultatą, nes jis dažniausiai atispindi naujai sukurtu daugianariu sudurtiniu žodžiu. Keli palyginti paprasti atvejai gali tai iliustruoti: ...*das war kein Schnee, es waren Blumen, Schneebumen, Blumenschnee...* (514) — ...*tai buvo ne sniegas, o gélés, sniego gélés, gélių sniegas...* (2, 25). Arba: *Die Zeit ist das Element der Erzählung, wie sie das Element des Lebens ist...* Sie ist auch das Element der Musik (764—765). Ir rezultatas — *das Zeitelement der Musik; — Laikas yra pasakojimo elementas, kaip jis yra ir gyvenimo elementas <...>. Laikas taip pat yra elementas muzikos, kuri...* (2, 223). Lietuviškame tekste procesas ir rezultatas ne tokie akivaizdūs, kaip originale.

Kaip matyti iš pavyzdžių, naujoji forma yra ankstesnio patikslinančio aprašymo rezultatas. Tai — galutinė tam tikro mąstymo proceso stadija, ir ją parengia kontekstas. Autorius siekia kiek galint giliau įiskverbtį į reiškinį, kiek galint tiksliau, taikliau ji apibūdinti žodžiais. To palaipsniško minties plėtimi, nuoseklaus labiausiai tinkančio žodžio ieškojimo atspindėjimas pasakojime turi stilistinę vertę, todėl ir kita kalba skaitant kūrinį, tai turi būti jaučiama. Daugeliu atvejų lietuviškame „Užburto kalno“ variante taip ir yra.

Pabaigai keletas pastabų, liečiančių atskirus, gal ir atsitiktinius dalykus, kurie tačiau disonuoja bendroje sklandžioje ir stilingoje vertimo tékmėje.

Pirma, pastebėtos korektūros klaidos:

Über das Wesen der Langweile (149) — *apie laiko pr-ilginimo esmę* (1, 115); turėtų būti *laiko prailgimo ar pan.*:

Während man aber Sascha und seine Mutter einließ... (302) — ...*kai Šoša su motina éjo į laboratoriją...* (1, 231) = *kai Saša su motina...*

Das wird langweilig (845) — *Nusileido* (2, 288) = *nusi-bodo*; Kommentaruose: *Fanfiras* (2, 314) = *Fafniras*.

Antra, dėl nelietuviškos kilmės žodžių bei šnekamosios kalbos elementų vertime. Iš principo priimant tendenciją palikti tarptautinius arba nelietuviškos kilmės žodžius visur, kur jie suprantami ir lietuvių kalboje būtent tokia forma vartojami, vis dėlto galima būtų pageidauti, kad kai kurie jų būtų išversti į lietuvių kalbą, pvz., *konduitas* (1, 193), *kleinotai* (2, 154). Tie „kleinotai“ verčia prisiminti, kad T. Mano stiliumi visiškai nebūdingos šnekamosios kalbos intonacijos. Net personažams charakterizuoti T. Manas labai retai panaudoja šnekamosios kalbos elementus, jo herojai — o ypač tai pasakyti apie „Užburto kalno“ personažus — kalba taisyklinga literatūrine kalba, labai artima autoriaus-pasakotojo kalbai. Todėl kai kurie vertime pasitaikantys nukrypimai į šnekamają kalbą ne visiškai atitinka kūrinio dvasią bei T. Mano stiliumi. Galima sutikti su tokiais atitikmenimis, kaip *Hanswurst* — *šmutas, miekrieg von Figur* — *skriauzno sudėjimo*, bet jau persontintas vaizdingumu atrodo sekantis variantas *armselig, mit näselndem Gebrüll* (903) — *skursni, sniaukriu riaumojimu* (2, 332). *Ruhebett* — *maigūnas pernelyg* jau sulietuvintas atvejis, o *der qualvollen Natalie* (635) — *ligų patalas Natali* (2, 121) vertime atsiranda lyg ir papildomų, nesančių originale emocinių niuanšų. Papildomas atspalvis atsiranda ir tuo atveju, kai neutralus pasakymas *hattest mit der Zeit zu tun* (546) išverčiamas *pradėjai senauti apie laiką* (2, 50). Neutraliai, be jokių šnekamosios kalbos intonacijų skamba žodžių junginiai *ein solcher Verstoß* (584), *sei fehl gegangen* (649), tuo tarpu lietuviškasis *prašauti pro šikšnelę* disonuoja su dominuojančiu pasakojimo stiliumi. Atrodo, tikslinga būtų buvę paieškoti neutralesnių kai kurių frazeologinių

junginių variantų, pvz., *Er geriet ins Kohlen* (708) — *jis nuvažiavo į pūdymus* (2, 178); *vom Hundertsten ins Tau-sendste kommen* (738) — *nuo akéčių nukalbėti prie ve-žéčių* (2, 202) — vaizdingumas neatperka jų neatitikimo grynaι urbanistinio rašytojo stiliui. *Wenn es wie aus Kinnen goß...* (234) vertimas *jei lietus pildavo kaip iš karties* (1, 179) reikalauja komentaro, nes ne kiekvienas skaitytojas žinos antrąją, jau nebevartojamą žodžio *kartis* reikšmę. Taigi šis vertimo atvejis ekspresijos požiūriu perkrautas. Visa tai, kaip jau minėta, subjektyvios pastabos, ir liečia jos smulkmenas. O kalbant apie visumą, būtina nepamiršti, kad kritikuoti lengviau, negu išversti gerą tūkstantį puslapių aukštos meninės vertės, sudėtinga kalba parašytois T. Mano prozos. Daliniai neatitikimai, nukrypimai nuo veikalo stiliaus ar dvasios yra nedažni, ir pastebimi jie, gretinant abu tekstus bei ieškant medžiagos kritiniam straipsnui. O lietuvių skaitytojai tikrai bus dėkingi vertėjui Vytautui Petrauskui, atvėrusiam „burtų kalno“ vartus.

1979